

Od svědectví k podobenství

Metodické podněty
ke vzdělávací koncepci
Památníku ticha

Památník
šoa
Praha

Prožitek a jeho polohy

„Za deset let kulturního působení na smetišti dějin, jak eufemicky nazýváme nádraží ztracené v periferii centra, jsme nejednou prezentovali záměr a jazyk budoucího Památníku ticha. Když došlo na slovo „prožitek“, tak se nezdálo, že někdo s tím, jak chceme ty ubohé děti děsit nějakými rituály přenesenými z koncentráku... Byli svědky nejednoho přenášení vulkánfibrových kufrů v dětských ručičkách, vždy a znovu někdo přijde na nápad pověsit školákům na krk čísla a nechat je pochodovat Veletržní ulicí.

Když se prožitek narežuruje trapně, pak může být v ozvucích příběhů šoa supertrapný... Proto rozvíjíme už řadu let záměr, jenž by mohl pomoci na svět dobře dramaturgicky provedeným transformacím autentického příběhu či vzpomínky v dramatický tvar. Nabízíme semináře o tom, jak z inspirativní archiválie vytvořit záměr, scénář a nakonec i realizovat například neprofesionální divadlo.“

Pavel Štingl

V **Památníku ticha** hledáme pro komunikaci o velkých příbězích dvacátého století celou škálu prožitkových forem. Pracujeme s nimi během větších sezonních výstav, nabízíme je jako pozadí pro vzpomínkové akce. Cílem je postupně připravit a odladit v praxi takové vzdělávací moduly, které se budou moci nabízet po přestavbě místa paměti v jeho sálech, budou navazovat na jeho stálou expozici, ale budou také provázet návštěvníky po okolí někdejšího nádraží Bubny.

Dramatické tvary, které jsme řešili na našich seminářích, byly doposavad divadelní a filmové. Ty divadelní měly širokou žánrovou různost a přicházely k nám v různých stádiích realizace – od práce na scénáři až po hotové distribuční vstupy. Ty jsme nabídli širší veřejnosti.

Filmové projekty jsme lektorovali v různých stádiích i žánrech. Napomohli jsme vzniku animovaných, hraných a dokumentárních snímků i hybridních experimentů.

Pro Památník ticha jsou semináře **Od svědectví k podobenství** jedním ze základních proudů veřejné komunikace a rozšiřování škály současného využití zdrojů autentické paměti.

A také hledáním současného dialogu, jenž tzv. „velké příběhy 20. století“ patřičně nabídne.

Na počátku je objev autentické látky – tedy archivní vzpomínka, dopis, paměti, případně i rodinné příběhy. Její podstata je unikátní, velmi osobní, vypovídá o dramatu širší skupiny, případně utlačované menšiny či politické opozice v časech totalitních režimů.

Tento text přináší metodické podněty směřující k tvůrčím aktivitám spojeným s hledáním cest pro uchopení příběhů minulosti. Vycházejí z divadelně výtvarných dílen a seminářů **Od svědectví k podobenství**, kterých se účastnili učitelé ZŠ, SŠ a ZUŠ v květnu 2023. Přivedl je zájem pracovat se svými žáky s autentickými příběhy a obtížnými tématy holocaustu.

1 Základní principy práce s autentickým příběhem

1.1 Síla osobního příběhu a vypravěčství

„Ve veškerém novém umění, včetně nového divadla, pocítujeme neobyčejně ostře rozdíl mezi autentickou situací a situací zástupnou, mezi skutečností a jejím surogátem, náhražkou, symbolem, mezi aktem a jeho reprodukcí, opakováním, předstíráním, mezi autentickým činem a jeho napodobením. V novém divadle nás zajímá pravda. Nové divadlo zkoumá skutečnost. Zakládá se na autentických vztazích mezi lidmi. Uskutečňují se v něm skutečné děje a činy.“ (Braun, 1993, s. 114)

Kazimierz Braun, polský divadelní praktik, teoretik a pedagog popisuje svůj zážitek z předávání osobního příběhu (a poezie) neherců na jevišti. Živé vyprávění může být performativním aktem, který jitrí vnímavost publika a ladí jej na tutéž vlnu. Osobní příběh pak nehovoří pouze k nám, ale naším jménem. Právě o to se snažíme v práci s dětmi a mládeží v projektu Od svědectví k podobenství. Aby se předávané příběhy minulosti žáků nějak týkaly a vedly je dál k touze poznávat.

Divadelní přístup tohoto projektu nemusí vždy nutně vést k divadelnímu tvaru. Hodnotným zážitkem pro žáky i učitele je proces společného objevování historie a zpřítomňování autentických příběhů, nejen výsledný tvar, ať už je jakýkoliv. Ačkoliv v tomto textu uvádíme příklady několika škol a učitelů, kteří neobyčejně zdařile vytvářejí se svými studenty divadelní představení na téma holocaustu, jde jen o jednu z možných cest. Živé vyprávění a předávání osobního příběhu je vnitřně dramatické samo o sobě, jelikož jde o autentický příběh. O zážitek se postará dobrý vypravěč a naše představivost.

1.2 Dokumentární divadlo a dokudrama

Historické prameny používala některá historická dramata už v 19. století. Programově a cíleně se začalo v divadle pracovat s dokumentem a jeho apelativním charakterem ve 20. letech 20. století, tedy v období, které bylo poznamenáno poválečným zklamáním, skepsí, sociálními problémy a revolučními náladami.

Dokumentární drama neboli dokudrama je typem interpretačního divadla, které se odkazuje k dokumentárnímu dramatickému textu. Autoři se inspirojí reálným politickým děním a dramatičují autentické dokumentární materiály. Snaží se tak oslovit diváky prostřednictvím příběhů propojujících naši historii ve vztahu k dnešku.

Dokumentární divadlo existuje v mnoha podobách a variantách, představuje mimořádně širokou nabídku společensky podnětných témat, jejichž prostřednictvím divadelníci reflektují minulost i současnost. Přináší s sebou práci s autentickými a původními materiály, tzv. **reálnými zdroji**, jako jsou nedramatické texty (vědecké, společenské, mediální a jiné dokumenty nebo autentické rozhovory či výpovědi). Reálným zdrojem může být **příběh, zážitek, vzpomínka, ale i charakter určité osobnosti nebo jen obyčejný předmět**. Divadelní práci s reálnými zdroji se věnují „divadla se sociálním přesahem“, „angažovaná divadla“ nebo „social-specific“. Všechny zmíněné formáty lze zahrnout do kategorie dokumentárního divadla, jehož typy se vyskytují na poli alternativního i klasického divadla.

Většina výstupů žákovských projektů má nejbliže k dokumentárnímu divadlu, protože tento způsob scénování vyhovuje práci žáků se zdroji a specifickým divadla hraného dětmi.

1.3 Autorský přístup

Důležité je pozvat žáky ke spoluautorství. Žáci mají možnost stát se autory v procesu poznávání a sledování vlastního prožitku, mohou uplatnit svůj úhel pohledu na tuto kapitolu dějin 20. století. Vznikají příběhy, obrazy, fotografie. Podstatné je rovněž zapojit žáky do rozhodování např. o tom, který příběh vybrat. A tím je přizvat ke spoluzodpovědnosti za práci na něm.

Dokumentárně divadelní přístup počítá s autorským vkladem. Dává prostor tvůrcům (učitelům a žákům) vybrat si takové příběhy, které podporují jejich vlastní názory a sdělení. Dokumentární divadlo totiž nevypovídá pouze o vybraných historických událostech, ale také o tvůrcích samotných. Žáci tak mohou do divadelní práce projektovat svoje postoje a jejich přístup je osobnější a aktivnější. Působnost tělového sdělování v dokumentárním (či autorském) divadle vždy zahrnuje motivaci a osobní postoj mluvčího. Ukazuje na jeho vztah k tématu. Nejde jen o subjektivní úhel pohledu, ale o divadelní modus prezentování a reprezentování zároveň. Vznikající dramatický tvar je pak nejen dokumentem historickým, ale i dokumentem o jeho tvůrcích.

1.4 Několikový prožitek

Žáci při práci s autentickými příběhy z traumatizujících dějin, zejména druhé světové války, zpracovávají několikový prožitek, který je při práci provází. Jednak jde o prožitek zažitý při badání zejména po osudech jejich vrstevníků. Ten doprovázejí zhusta zážitky z tzv. aha efektu. Dalším typem prožitku je vlastní zkoušení divadelní inscenace. V případě veřejných vystoupení jde dále o prožitek hráčský a nesmíme opominout ani prožitek divácký při zhlédnutí kusů jiných žakovských skupin.

Všechny tyto typy prožitku se rodí z aktivní práce žáků, což má také vliv na otevření se novým informacím, které žák při pátrání po osudech, inscenování a realizacích vlastních her získává. Nové informace se pak lépe ukládají do dlouhodobé paměti.

1.5 Žáci v rolích

Důležitým aspektem, se kterým se při dramatizaci nelehkých témat budou učitelé setkávat, je otázka hraní rolí a nebezpečí identifikace žáků s tragickými osudy. Pro zdramatizování textů a příběhů proto volíme některé principy epického divadla. Vypravěčství umožňuje mluvčímu vstupovat do postav a mluvit za ně a zároveň se vracet k „rolí“ vypravěče. Vytváří to mj. zdravý odstup od příběhu, zvláště pokud je smutný a zatěžkaný emocemi. Vypravěčství rozvíjí roli pozorovatele, někoho, kdo příběh popisuje.

Josef Valenta rozeznává trojí typologii vstupování do rolí – úroveň simulace, alterace a charakterizace¹. Pro nás je důležité, aby zejména mladší žáci, pokud v nutném případě mají vstoupit do role oběti, pracovali v roli na úrovni alterace, která ještě umožňuje odstup a nepožaduje plné ztotožnění se s předlohou jako úroveň charakterizace. Je třeba si uvědomit, že žáci nejsou v těchto případech herci. Jejich cílem je předat příběh, který si zvolili, a ne naprosto věrohodný herecký výkon profesionála. Je vždy klíčové vytvořit žákům bezpečné prostředí pro práci.

1.6 Práce s informacemi

Dnešní doba je přehlcená informacemi, které jsou každému snadno a rychle dostupné. Touha poznávat jde však opačným směrem. Pro naši koncepci je důležité si uvědomit, jak je dnešní školní mládež zvyklá se dostávat k informacím a nabídnout jim jinou cestu. Přejeme-li si probudit zájem a zvědavost, budeme pečlivě a s rozmyslem dávkovat přístup k informacím

Od svědectví
k podobenství

Metodické podněty
ke vzdělávací koncepci
Památníku ticha

a dobovému kontextu. Někdy stačí jen málo. Učitel nemusí vždy vyložit celý kontext, stačí jen takové množství faktů, které aktivují chuť žáků jít po stopách příběhů ze skutečného zájmu.

Při některých aktivitách proto programově žákům nepodáváme fakta pro pochopení celého kontextu doby. Naopak, nabídneme jim nejprve zážitek a pak určitou formu a dávku informací, ať už prostřednictvím filmu, dokumentu, textu, fotografie nebo obrázků.

Naše zkušenost ukazuje, že tento přístup přirozeně vede většinu žáků k chuti objevovat a hledat. Lze k tomu použít i moderní technologie, které žáci denně používají, např. focení a natáčení videí telefonem v určitém prostředí. Mnohdy jim tak můžeme umožnit, aby po faktech pátrali sami jen s doporučenými zdroji.

1.7 Zdroje autentických příběhů aneb badatelská laboratoř

Hlavními tématy jsou osudy židovských (a nejen židovských – mnoho rodin deportovaných do Terezína bylo plně asimilovaných a jejich členové mnohdy už ani netušili, že mají židovské předky) rodin z Prahy, ale také z regionů. Pro hledání autentických příběhů jsou nejvhodnější pamětníci. Protože v současné době už není mnoho pamětníků k vyprávění, je třeba se obracet také jinam – k záznamům pořízeným Pamětí národa a jinými institucemi (např. oblastní archivy apod.), k odborným článkům či publicistickým a beletristickým zpracováním. Na webových prezentacích pražských městských částí a mnohých českých měst můžeme najít digitalizované kronikářské záznamy, které nás mohou nasměrovat. Inspirovat mohou i místní pomníky a nápisy na nich.

Památník ticha disponuje kolekcí fotografií nalezených v pozůstalosti novináře Milana Weínera. Kolekce nazvaná **Album G.T.** představuje čtyřicet jedna snímků z let 1942–1944 a přináší stylizované portréty obyvatel i skryté pořízené záběry života v ghettu. Jedná se o jediné dochované neoficiální fotografie z Terezína, za jejichž pořizování hrozila smrt. Jejich uvedení předcházela identifikace některých portrétovaných. Umožňuje odhalování velkých příběhů minulého století a otevírá novou možnost bádání pro veřejnost i školy.

První kroky hledačů autentických příběhů tak mohou vést k místnímu kronikáři, do muzea, archivu a jsou také možné prostřednictvím internetových vyhledávačů.

Na tomto místě doporučujeme alespoň některé vhodné literární tituly, v nichž lze nalézt citace autentických vzpomínek, deníkové zápisy či reálné postavy:

BEZCHLEBOVÁ, M., FRANKOVÁ, A., ŠTICHOVÁ, E., *Cesta – cíl neznámý. Čítanka*, Praha: Academia, 1995.

BRENNER-WONSCHICKOVÁ, H., *Děvčata z pokoje 28. Přátelství, naděje a přežití v Terezíně*, Brno: Barrister Principal, 2011.

EPSTEINOVÁ, H., *Nalezená minulost*, Praha: Sefer, 1998.

ERBENOVÁ, E., *Vyprávěj mámo, jak to bylo*, Praha: Sefer, 1994.

ITURBE, A., G., *Osvětímská knihovnice*, Praha: Akropolis, 2013.

LANZMANN, Claude. *Šoa*. Praha: Prostor, 2011.

MEROVÁ, E., *Opožděné vzpomínky. Životopis, který se nevešel na jednu stránku*, Brno: Barrister Principal, 2011.

POLLAK-KINSKY, H., *Můj terezínský deník a zápisky mého otce Otty Pollaka*, Praha: XYZ, 2019.

WEISSOVÁ, H., *Zeichne, was Du siebst*, Göttingen: Wallstein Verl., 1998.

Archivy vzpomínek:

Centrum vizuální historie Malach² Praha

Pamět národa³

Terezínská štafeta⁴

Památník
šoa
Praha

2 – <https://ufal.mff.cuni.cz/malach>

3 – <https://www.postbellum.cz/co-delame/projekty/pamet-naroda/>

4 – https://terezinskastafeta.cz/prevzane_stafety.html

2 Metodické podněty

Na tomto místě jsou soustředěny metodické materiály různého typu a od různých autorů, které vznikly při realizaci projektu **Od svědectví k podobenství**.

Všechny mají společné svědectví – osud talentovaného novináře a výtvarníka Petra Ginze

2.1 Modelová lekce *Co zažíval Petr Ginz*

Pracovní listy jsou určeny pro úvodní vstup do práce se svědectvím Petra Ginze⁵. Slouží tak jako motivace pro další žákovské bádání s cílem proměnit svědectví v podobenství.

Základním přístupem je konstruktivistické učení a badatelský přístup k práci s informacemi s cílem tvořivě je zpracovat a interpretovat.

Modelová lekce slouží také jako seznámení se základní technikou dramatické výchovy, živým obrazem, a možnostmi jejího využití při pozdějším tvarování divadelní inscenace – podobenství.

Základním zdrojem svědectví pro tuto lekci je publikace Chavy Pressburger *Deník mého bratra* (Praha: Trigon, 2004), str. 16, 17, 21, 35–36, 98–99, 102, 103, 109.

Cíl: porovnat každodenní život dětí v době první republiky a protektorátu. Seznámit se s technikou dramatické výchovy živý obraz. Uvědomit si omezující dosah protižidovských opatření z let 1941–1942 a dokázat vyargumentovat jejich škodlivost společnosti.

Věková adresa: žáci čtyřletého gymnázia, 15–20 let.

Časová dotace: 90 minut (dvě spojené vyučovací hodiny).

Zapojení lekce do RVPG: Dějepis – Moderní doba I, situace v letech 1914–1945.

Očekávané výstupy: žák vymezí základní znaky totalitních ideologií a dovede je srovnat se zásadami demokracie; objasní příčiny a podstatu agresivní politiky a neschopnosti potenciálních obětí jí čelit.

Pomůcky: 6 pracovních listů, velké papíry, fixy, samolepící cedulky s nápisem VERBOTEN – ZAKÁZÁNO.

2.1.1 Popis modelové lekce

Krok 1 – Činnosti desetiletých dětí – vstup do tématu a motivace – 5 minut

Žáci jsou rozdělení losem do 6 skupin. Každá skupina obdrží jeden pracovní list a v 5 minutách napíše do rámečku v pracovním listě aktivity, o kterých se domnívají, že je mohly dělat desetileté děti v roce 1938. Tato aktivita vyžaduje jistý přehled o každodenním životě v období první republiky. Pro jeho splnění by měly postačit běžné znalosti získané v hodinách dějepisu na střední škole. Napomoci může také tradované rodinné vyprávění. Splnění úkolu se nebude nijak vyhodnocovat, zápisky budou použity později v průběhu lekce.

Předpokládané odpovědi: míčové hry (fotbal, hokej, tenis), umělecké aktivity (hudba, kreslení apod.), cestování v době prázdnin (stanování s rodiči), péče o domácí mazlíčky, pobyt na tzv. letním bytě – procházky do lesa, sbírání lesních plodů a hub, koupání v rybníce apod., četba, návštěva kina.

Krok 2 – Práce se svědectvími Petra a Evy Ginzových – příprava živých obrazů⁶ – 20 minut

Každá skupina má ve svém pracovním listě (6 verzí) úryvky z deníků Petra Ginze nebo Evy Ginzové, jeho mladší sestry. Cílem každé skupiny je připravit si živý obraz, který představí ostatním spolužákům jednu věc, kterou Petr Ginz prožíval v době, které se svědectví týká.

Během práce učitel obchází jednotlivé skupiny a konzultuje s nimi jejich výběr, postup a způsob zpracování. Ponechá jim co největší samostatnost, zasahuje pouze v případech, že dochází k chybě ve výkladu situace apod.

Při obcházení skupin si také např. ofotí odpovědi na úkol 1 – na velký papír či na tabuli přepíše žákovské odpovědi, může také fotografie odpovědí na počítači upravit do jedné stránky a promítnout později prostřednictvím dataprojektoru (práce s tabulí či papírem je však pro žáky lepší).

Krok 3 – Předvedení živých obrazů a práce s nimi – celkem až 45 minut

Během předvádění živých obrazů ostatním skupinám se žáci střídají v pozicích hráčů a diváků. Aby nedocházelo k tomu, že jednotlivé skupiny do poslední chvíle před svým výstupem domlouvají detaily a nesledují ostatní, neřekne lektor dopředu pořadí. Vstoupí do role vypravěče, který propojuje živé obrazy mezi sebou. Předem se domluví s žáky na tom, že předvedení živých obrazů bude stylizované – všichni se budou řídit jeho vyprávěním, do živého obrazu jednotlivé skupiny vstupují na domluvený zvukový signál (triangl, zvonkohra, slovo: cink apod.). Během předvádění živých obrazů se nemluví. Po posledním obraze lektor aktivitu uzavře. Toto předvedení živých obrazů je krátké, slouží zejména k vytvoření zážitku žáků z vlastní aktivity v obraze a také diváckého zážitku. (cca 5 minut)

Následuje krátká reflexe – jak na žáky působily předvedené obrazy, jak se cítili při předvádění apod. (Pokud tato aktivita pro žáky není známá, může tato reflexe trvat déle, obvykle do 10 minut.)

Lektor požádá žáky, aby seřadili živé obrazy chronologicky, tak bude všech 6 obrazů předvedeno podruhé. Na zvukové znamení ho skupina vytvoří, vydrží ve štronzu (znehyní). Diváci obraz pojmenují, dají mu titulek. Rozklíčují postavy v obraze a situaci. Na pokyn lektora je štronzo zrušeno a následuje další obraz. Celkově tato aktivita nepřesáhne 20 minut. V případě, že je obraz pro diváky nesrozumitelný, lze napomoci tím, že postavy mohou na požádání promluvit, vyslovit, co si právě myslí. Nebo je možné celý obraz rozhybat, přejít plynule do pohybu, který by následoval. (cca 20 minut, na jeden obraz cca 3 minuty)

V reflexi žáci shrnou, co Petr Ginz (a jeho sestra Eva) zažíval mezi lety 1941–1944. Pro případ potřeby lze např. na podlaze vytvořit improvizovanou časovou přímku – na kartičku zapsat datum a zážitek. (do 10 minut)

Krok 4 – Porovnání života dětí před 2. světovou válkou a v době protektorátu – 20 minut

Vracíme se k prvnímu kroku. Na plátně či velkém papíře jsou připraveny žákovské odpovědi na otázku, které činnosti dělaly desetileté děti v roce 1938. Lektor má připraveny „lepíky“ s nápisem: VERBOTEN – ZAKÁZÁNO. Každá skupina jich několik obdrží, na papíře či na tabuli jimi označí ty aktivity, které byly postupně zakázány na základě protižidovských opatření⁷ v protektorátu. (10 min)

Žáci v diskusi řízené lektorem (který ale pouze facilituje, nevnáší svoje názory) porovnají život dětí před zavedením omezujících opatření a po něm. Podle vývoje diskuse se může lektor také zeptat žáků, zda se už setkali s podobnými osudy dětí v době protektorátu Čechy a Morava. (10 minut)

6 – Technika živého obrazu a její varianty jsou popsány v publikaci VALENTA, J., *Metody a techniky dramatické výchovy*, Praha: Strom, 1997, str. 109–112.

7 – Pro jejich přehled lze dobře využít ironickou báseň Petra Ginze, in: PRESSBURGER, CH., *Deník mého bratra* (Praha: Trigon, 2004), str. 60–62.

2.1.2 Možné návaznosti

Krok 1 – Činnosti desetiletých dětí – vstup do tématu a motivace – 5 minut

V následujících lekcích mohou žáci pátrat po osudech rodiny Ginzovy a zejména Petra a vyhledávat situace, které by byly vhodné pro divadelní ztvárnění jeho osudů.

K tomu mohou posloužit tyto on-line zdroje:

Terezínská štafeta⁸, webové stránky zřízené Gymnáziem Přírodní škola

Princ se žlutou hvězdou Petr Ginz by oslavil 95 let⁹, iRozhlas.cz, 1. 2. 2023

Pohnuté osudy: tragédie mladého umělce Ginze z Terezína¹⁰, Lidovky.cz, 7. 8. 2015

Vysmíval se zákazům, v Terezíně vedl vlastní časopis¹¹, Čt24, 25. 11. 2021

Měsíční krajina chlapce z Prahy vzlétla do vesmíru¹², Paměť národa, 12. 4. 2021

Petr Ginz, Vedem¹³

Petr Ginz, Holocaust.cz¹⁴

2.2 Metodický výstup ze semináře pro učitele, vedoucí a lektory žákovských skupin

Autentický příběh ve výtvarně-divadelních aktivitách

Všechny aktivity vycházejí ze svědectví o Petru Ginzovi a jsou koncipovány tak, aby bylo možné pomocí nich rozpracovat další osobní příběhy k tématu holocaustu, které si učitelé a žáci zvolí sami ve svém okolí, rodinách apod. nebo za tímto účelem kontaktují Památník ticha.

2.2.1 První fáze: inspirace – nasávání prožitku skrze aktivity v hodinách při otvírání tématu

V první fázi seznamování s tématem holocaustu (šoa) jsou žáci citlivě vtahováni do atmosféry doby prostřednictvím faktů a dokumentů a také aktivit, které přinášejí prožitek. Záměrem je přivést je k uvědomění, že tyto příběhy jsou skutečné. A zážitkem probudit jejich chuť k hledání a objevování.

Jednou z možností je přivést žáky na místa s ním spojená, která jsou stále živým svědectvím. Například návštěva Památníku ticha či Terezína. Zde se nabízí kromě expozice v Muzeu ghetta a Magdeburských kasáren i další zážitky. Skupiny žáků tu mohou absolvovat hru po stopách terezínských dětí *Poznej ghetto jinak*¹⁵, kterou vytvořili studenti Gymnázia Přírodní škola na základě autentických textů terezínských časopisů. Další možností je také komentovaná prohlídka prostor terezínského ghetta s ubikacemi různého typu a tajnou modlitebnou.

Tyto zážitky mohou být inspirací pro další samostatné bádání žáků v jiných lokalitách, například v místě jejich bydliště nebo místy spojenými s historií jejich rodin. Naše aktivity mohou pomoci nastartovat proces tvorby trasy s dětmi ve vašem vlastním městě.

Následující aktivity uvádíme jako možné cesty, jak žáky motivovat, informovat a zapojit. Mohou být použity samostatně nebo jako navazující cyklus aktivit směřující ke vzniku divadelního představení. Jedním z výstupů může být i výstava z výtvarných děl a příběhů vzniklých v rámci následujících aktivit. V nich se zaměříme zejména na období vytržení židovských obyvatel z jejich domácího prostředí a nuceného odchodu z města, transport do Terezína a jejich života tam.

8 – <https://terezinskastafeta.cz/>

9 – https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/holocaust-2-svetova-valka-petr-ginz-osvetim-zide_2302011705_har

10 – https://www.lidovky.cz/relax/lide/pohnute-osudy-maly-umelec-z-terezina-ginz-mel-obrovskou-fantazii.A150719_220247_lide_ELE

11 – <https://ct24.ceskatelevize.cz/veda/3405494-vysmival-se-zakazum-v-terezine-vedl-vlastni-casopis-sestnactilety-novinar-ginz-zemrel-v>

12 – <https://ct24.ceskatelevize.cz/veda/3405494-vysmival-se-zakazum-v-terezine-vedl-vlastni-casopis-sestnactilety-novinar-ginz-zemrel-v>

13 – <http://www.vedem-terezin.cz/madailonky/petr-ginz.html>

14 – <https://www.holocaust.cz/dejiny/lide/obeti/petr-ginz/>

15 – <https://terezinskastafeta.cz/hra/>

2.2.2 Popis praktických cvičení

2.2.2.1 Moje zavazadlo

Cíl: sebezpoznávání, poznávání se mezi sebou, evokace tématu, vypravěčské schopnosti, schopnost formulovat názor ve zkratce.

Anotace: prostřednictvím aktivity žáci nejprve poznávají sebe navzájem na základě kompozice svých osobních předmětů. Učí se vyprávěním propojovat významy. Díky textu a fotografiím se zamýšlí nad situací Židů za druhé světové války, kteří byli donuceni redukovat svůj život na zavazadlo o váze 50 kg. Zkouší si představit sama sebe v této situaci a najít, co je pro ně to nejdůležitější a nezbytné.

Doporučený věk: první i druhý stupeň ZŠ či SŠ, věku se musí přizpůsobit zadání (text, na základě kterého se dozvídají o tématu¹⁶).

Materiály: doporučené texty dle věku, jejich rozsah, literatura – vybrané kapitoly, archivní materiály, čtvrtky A3, libovolné výtvarné pomůcky.

Délka: 45 minut.

Postup:

1. Každý žák vytváří kompozici z obsahu svého batohu. Pojímá ji jako výstavní objekt, instalaci, která ho charakterizuje.

2. Následuje vernisáž, kdy každý popisem a komentářem pojmenovává vztahy mezi předměty, a vypráví tak příběh o sobě.

3. Diskuse k otázkám: Které předměty nosíme stále při sobě, jaký mají pro nás význam? Jaký dojem předměty a jejich skladba vytváří o svém majiteli? Které z nich skutečně potřebujeme?

4. Prostřednictvím textu a fotografií se dozvídají o transportech Židů a nutnosti sbalit si s sebou zavazadlo o váze maximálně 50 kg, včetně zásoby jídla.

5. Diskuse: které předměty si balili Židé při odjezdu do transportu? Co je podle tebe dobré si vzít do zavazadla, když nevíš, kam jedeš a na jak dlouho?

6. Výtvarná aktivita: žáci se zamyslí, jaké věci by si zabalili oni. Dokreslí do kufru svou nejnnutnější výbavu. Kresba kufru a jeho obsahu – formát A3. Libovolná technika.

7. Reflexe – svoje kresby si ukáží a okomentují přede všemi. Následuje diskuse, pro starší žáky je možné doma či v další hodině připojit krátkou esej či zamyšlení.

2.2.2.2 Přenos obrazu

Cíl: spolupráce ve dvojici, vcítění se a přenos atmosféry, výtvarná aktivita, společné vyprávění.

Anotace: žáci si během aktivity vyzkouší intenzivní práci ve dvojici, nejprve v přenosu, sdílení dojmů, pocitů a informací, poté ve společné tvorbě příběhu a jeho interpretaci. Aktivitu lze rozfázovat na první část (téma: Praha před transportem) a druhou část (téma: Terežín po příjezdu). Je ale nutné počítat s délkou dvou vyučovacích hodin. Samozřejmě lze využít pouze jednu z nich či aktivitu aplikovat na jiný příběh z vašeho města.

Doporučený věk: druhý stupeň ZŠ, SŠ.

Svědectví: první téma – fotografie z válečné Prahy, kresby Petra Ginze¹⁷, texty z deníku Petra Ginze; druhé téma – fotografie z Terežína, obrázky dětí z Terežína, texty z časopisu *Rim-Rim-Rim* nebo *Vedem*¹⁸.

Pomůcky: čtvrtky A3, tužky, uhly, pastely.

Délka: obě fáze 45 a 45 minut.

Postup:

1. Žáci se rozdělí do dvojic a usadí se zády k sobě. Jeden z dvojice dostane obrázek (fotografii či ilustraci), který svou atmosférou vystihuje dobu a příběh. Popíše, co vidí, svůj dojem a atmosféru obrázku druhému z dvojice, tak, aby byl podle popisu schopen vytvořit svoji verzi. Navzájem se na své obrázky nedívají, dokud nejsou dokončené.
2. Po dokončení si žáci porovnají, jak přenos dopadl. Nechají na sebe obrazy působit a společně vytváří krátký příběh, ke kterému je obraz inspiruje. Na jeho promyšlení potřebují dostatek času. Důležité je zaměřit se na smysly, emoce a atmosféru.
3. Následně ukazují své obrazy všem a příběh společně vypráví ostatním. Na základě reakce ostatních potom své vyprávění zpřesňují.
4. Pokud chce pedagog zařadit druhou část, role ve dvojici se prohodí a celá aktivita se opakuje na druhé téma.
5. Reflexe formou diskuse – starší žáci mohou svá vyprávění ve dvojici sepsat (doma či v další hodině). Zjišťují, jaký je rozdíl mezi vyprávěním a psaným textem.

2.2.2.3 Městem po hmatu

Cíl: práce ve dvojici, všímavost, poznávání svého města, uvědomění si jednotlivých smyslů.

Anotace: aktivita je zaměřena na porozumění osudu židovských občanů našeho města. Za mlčení většiny byli nuceni odjet do Terezína či rovnou do vyhlazovacích táborů. V této aktivitě si žáci ve dvojicích vyzkouší, místo obvyklého primárního vnímání zrakem, zapojení sluchu, hmatu či chuti, které tvoří podstatnou část našich vzpomínek na domov. Zároveň je chůze bez zraku prožitkem trochu podobným bezmocnosti, kterou tenkrát Židé prožívali.

Doporučený věk: žáci druhého stupně ZŠ i SŠ. Věku přizpůsobíme teritorium, kde se budou pohybovat.

Délka: při prohození rolí 45 a 45 minut.

Svědectví: text – báseň Petra Ginze *Vzpomínka na Prahu* v podobě písně žáků Gymnázia Přírodní školy¹⁹ a text *Toulky Terezínem*²⁰.

Pomůcky: papíry A4, měkká tužka, tuha, uhel, rudka.

Postup:

1. Uvedení do tématu, historický kontext. Společně čtou text báseň Petra Ginze *Vzpomínka na Prahu*, kterou napsal v Terezíně. Každou sloku přečte jiný žák. Nebo sledují videoklip Gymnázia Přírodní školy. Debata se žáky.
2. Učitel určí podle jejich věku okruh, ve kterém se budou v terénu pohybovat. A stanoví časový limit. Žáci se rozdělí do dvojic. Jeden z dvojice má zavřené oči (u mladších možná zavázané šátkem), druhý bude jeho průvodcem, režisérem jeho příběhu.
3. Dvojice se nejprve domluví, jakým způsobem průvodce nevidomého povede a jak budou komunikovat. Pak vyrazí na cestu svým městem, které si chtějí ve vzpomínce uchovat. Důležité je postupovat pomalu a soustředit se na smyslové vjemy – hmat, čich, sluch, možná i chuť; nechat nevidomého osahat si povrchy, materiály a tvary předmětů kolem; nechat ho beze slov vnímat zvuky města.
4. Po celou cestu si dělají křídou znamení svých zastavení (každá dvojice má svůj symbol). Procházku průvodce zakončuje vizuálním vjemem, který se hodí k tématu. Najde pro nevidícího místo, kde poprvé otevře oči.
5. Cestou zpět procházejí trasu, kterou si vyznačili, a nevidomý má možnost si ji prohlédnout. Probíhá reflexe ve dvojici. Výtvarná aktivita: žáci cestou zpět snímají povrchy a tvary formou frotáže na papír. Vzniká tak záznam o jejich putování.
6. Role se prohodí. Všechny dvojice reflektují své dojmy navzájem. Nakonec každá dvojice napíše jednu sloku společné básně o svém městě.

2.2.2.4 Deset fotek

Cíl: všímavost, zvědavost, spolupráce ve skupině, komunikace, schopnost výběru, výtvarná aktivita – focení, kompozice.

Anotace: tuto aktivitu lze napojit na činnost Městem pohmatu, či ji ponechat samostatně. Žákům pomůže způsobem jim vlastním přiblížit se pocitům židovských obyvatel města. A zároveň se o nich více dozvědět. Rozvíjí schopnost pracovat ve skupině a shodnout se na společném výsledku. Aktivita má dvě části, které je možné provést i odděleně.

Doporučený věk: druhý stupeň ZŠ, SŠ.

Délka: 45 minut.

Svědectví: text Petr Ginz²¹.

Pomůcky: mobil s fotoaparátem, fotografie možno vytisknout.

Postup:

1. Učitel nejprve uvede žáky do historického kontextu skrze text (např. Petr Ginz – Co si chci pamatovat z mého města). Text čtou nahlas nejlépe všichni, střídají se po několika větách. Debata, otázky.
2. Pedagog určí teritorium jejich pohybu po městě a čas. Lze využít např. cestu od školy k nádraží. Žáci se vydají v menších skupinách (ideálně 3–4) do města. Jsou vybaveni jedním telefonem s fotoaparátem. Jejich cílem je najít místa či spíše detaily, o kterých jsou přesvědčeni, že je mohli vidět i Židé opouštějící město navždy.
3. Účelem ale není vyfotit co nejvíce náhodných fotek, ale jen takové, na nichž se ve skupině shodnou. Limitní počet fotek je deset. Samozřejmě jich mohou vyfotit o něco více a potom je vytržít, ale vždy ve spolupráci.
4. Po návratu se nad svým výběrem zamyslí a pokusí se společně vymyslet krátký příběh z doby druhé světové války, který by fotografie propojil. Není nutno použít úplně všechny. Je dobré, když si žáci napíší stručnou strukturu příběhu v bodech ke každé kategorii.
5. Na závěr žáci prezentují své fotografie a vyprávějí svůj příběh, opět společně. Žáci se mezi sebou doplňují, navazují na sebe.
6. Společná reflexe – pokud se podaří fotky vytisknout, mohou žáci vytvořit kompozici fotek a svého příběhu. Je možné také zvolit jinou variantu: žáci se vydávají do města s úkolem vyfotit taková místa a detaily, které by jim po odchodu jejich město připomínaly.
Reflexe účastníků semináře:

„Ze semináře jsem si odnesla především pocit, že vím, jak zaujmout a připravit děti na složitější témata, jak jim pomoci se zaměřit na jednoduchý a věcný popis (kresba zády k sobě), jak jim pomoci ke změně vnímání širšího obrazu (po slepu) a k odvaze veřejně vyprávět (vyprávění o obrazech a co se na nich stalo).“ Š. H.

„Sbližovací aktivita, ‚Moje zavazadlo‘ nejen nastolila příjemnou a přátelskou kooperační atmosféru, ale také přiblížila osobnosti, vyjadřování a kreativní přístup jednotlivých účastníků/nic. V této atmosféře jsme v rámci kreslení, výkladu i pozorování ukázek divadelních her mohly/i efektivně kooperovat.“
J. K.

2.2.3 Druhá fáze: umění vyprávět na základě autentického příběhu

Práce s autentickým příběhem je nelehkým, pozvolným i dobrodružným procesem, na němž se mohou různou měrou podílet žáci a učitel. Následovně doporučujeme některé aktivity, které mohou tomuto procesu napomoci. Jde o vtažení žáků do procesu tvorby, naslouchání jejich názorům a představám. V této fázi jsou žáci již seznámeni s tématem i dobovým kontextem.

Důležitým stupněm našeho přístupu je vyprávění. Pro vznik dramatického tvaru je dobrým začátkem a někdy i výsledným tvarem. Umožňuje vstupovat do postav a mluvit za ně a zároveň se mluvčí stále může vracet k „rolí“ vypravěče, umožňuje odstup od emocí a jejich přílišného prožívání. Živé vyprávění má schopnost zpřítomnit děj, jako by se odehrával teď a tady. Můžeme se stát na chvíli určitou postavou a mluvit její přímou řečí a v pravý čas popsat ty nejobtížnější části za vypravěče, neprožívat je v roli.

Několik rad pro začátek: nejprve si ujasněte, odkud a kam chcete příběh vyprávět. Čím začíná a čím končí? Zkus tvořit krátké věty, vyhýbejte se dlouhým souvětím. Vyprávějte živě, zkuste si vždy představit to, o čem mluvíte. Pokuste se při vyprávění vnímat svoje publikum.

Jako příklad příběhu/materiálu k převyprávění volíme úryvek z deníku Petra Ginze²², konkrétně kapitolu: *Jak jsem se dozvěděl o transportu*. Petr Ginz popisuje svůj den v období, kdy pracoval v opravně psacích strojů v Josefské 7. Zajímavý je detailní postup čištění psacího stroje a následně dialog se zaměstnavatelem, který mu oznamuje, že má nastoupit do transportu, a navždy se s ním vlastně loučí. Další části textu ukazují situaci doma, překotné balení, odjezd. Žáci si mohou vybrat určitý výňatek. Vybraný text můžeme zkoušet v několika následujících vypravěčských cvičeních.

2.2.3.1 Vyprávění na pokračování

Postup:

1. Přečtete si společně inspirativní text.
2. Vytvořte malé skupinky (5–6 osob) a posadte se do kruhu. Vyberte společně kapitolu a situaci, kterou chcete převyprávět.
3. Vyprávějte v kruhu na pokračování, každý asi 3–4 věty a předávejte si slovo.
4. Společná reflexe – které momenty vám utkvěly, které byly napínavé a proč. Rozhodněte, co nesmí chybět a jaké detaily nevynechat.
5. Každá skupina znovu převypráví příběh před ostatními. Jde o zpřesnění příběhu před publikem, zopakování důležitých bodů, začátek určité struktury.

2.2.3.2 Filmová okénka – navazující výtvarná aktivita

Ve vytvořených skupinkách rozdělte příběh na 5–6 momentů, které nás provedou dějovou linkou od začátku do konce. Pokuste se je zachytit kresbou do jednotlivých okének jako na filmovém pásku. Může jít jen o jednu situaci rozvedenou do detailů. Některé momenty si žáci mohou samozřejmě domyslet – detail situace, pocitů postav, akcí, které ukázka z deníku Petra Ginze přímo nepopisuje, ale text k nim žáky inspiruje.

2.2.3.3 Přesýpací hodiny

Po první verzi příběhu ho zkuste vyprávět znovu, ale příběh zkratěte na polovinu. Co je opravdu podstatné říci, když máte omezený čas?

2.2.3.4 Vyprávění naslepo

Cíl: naslouchat příběhu a být stále připraven navázat. To vytváří přirozené napětí a koncentraci nejen na příběh, ale i na jeho možné pokračování.

Anotace: tato aktivita předpokládá, že žáci jsou již informováni o příbězích šoa. Žákům pomáhá do nich volně zapojit vlastní fantazii. Rozvíjí schopnost vzájemně si naslouchat, dát druhému prostor, naladit se na něj, udržet pozornost. Projevit vlastní názor a dějinné události konfrontovat s dnešní realitou, ve které žijí.

Doporučený věk: druhý stupeň ZŠ, SŠ.

Délka: 45 minut.

Svědectví: text Petr Ginz.

Postup:

1. Žáci si z nabídky učitele vyberou téma příběhu. Vytvoří kruh ze židlí, sednou si zády k sobě a zavřou oči.
2. Uprostřed kruhu je dramaturg (vylosuje se jeden z žáků), který určuje dotykem na rameno, kdo vyprávění začíná a kdo bude v příběhu pokračovat.
3. Ten, koho se dramaturg dotkl, najde vhodnou chvíli na to, aby navázal na předřečníka a pokračoval ve vyprávění. Nejprve musí pozorně naslouchat a sledovat, kde udělá předchozí vypravěč pauzu a ukončuje myšlenku.
Eva Čechová a Tereza Durdilová

2.3 Praktické příklady realizací divadelních inscenací vzniklých v době projektu Od svědectví k podobenství

Cest k získání podobenství na základě svědectví je, jak jsme už naznačili, mnoho. Z množství variant lze vyvodit dva základní způsoby práce – cestu s předem připraveným scénářem a postupné tvarování inscenace kousek po kousku bez předem daného scénáře.

Následující příspěvky reflektují postupy od autentického příběhu k dramatickému tvaru, které pro své žáky zvolili dva tvůrčí ředitelé dvou různých škol: Mgr. František Tichý, ředitel Gymnázia Přírodní škola z Prahy 7, a Mgr. Marek Fajfr, ředitel ZŠ Otevřeno z Benátek nad Jizerou. Jde o příklady jedinečné práce se školním kolektivem v rámci hodin dějepisu i formou projektu v čase nad rámec vyučování. Obě představení byla uvedena během divadelní přehlídky Od svědectví k podobenství, která proběhla v úterý 6. června 2023 přímo v budově starého nádraží Praha-Bubny.

Dalším případem z praxe je inscenování hry B. Brechta *Křídový kříž*, ke kterému se rozhodla skupina studentů Gymnázia Přírodní škola v režii jednoho z nich – Františka Prokopa. Tento počín považujeme za kýžený výsledek dlouholeté práce učitele a ředitele školy Františka Tichého, který ve svých žácích vzbudil přirozený zájem o historické téma a nadchl je pro divadlo. Křídový kříž je samostatným pokračováním této cesty ohlížení se do minulosti a živou aktualizací tématu v podání uvědomělých mladých lidí.

Na závěr zařazujeme text režiséra a dramaturga Radvana Pácla, který se z pohledu své profese k představením vyjadřuje a vystihuje některé jejich pozoruhodné stránky.

2.3.1 Tereziánské zvony – práce s reálným příběhem domova

Nešarim z Tereziína

Předloha: autorský scénář Františka Tichého na základě archivních materiálů

Režie: František Tichý

Domov 7 – Nešarim byl jedním z tzv. kinderheimů, tj. dětských domovů zřízených samosprávou ghetta v budově bývalé školy, tj. objektu L 417 v tereziánském ghettu. Na rozdíl od celosvětově známého časopisu *Vedem* vydávaného pod redakcí Petra Ginze a Kurta Kotouče na sousedním domově jedna, není *Rim-Rim-Rim* vydávaný na Nešarimu téměř známý; stejně tak jeho šéfredaktor Pavel Lion, který byl zavražděn v patnácti letech v Birkenau. V rámci našich projektů jsme se tomuto domovu věnovali dlouhodobě – informace o něm je na našem webu²³, Pavlovu životu se věnovala profilová práce Matyáše Bureše²⁴, která je dostupná na webových stránkách školy. Na základě textů v tomto autentickém klukovském časopise i vyprávění pamětníků napsal učitel František Tichý o domově 7 divadelní hru *Tereziánské zvony*. Ta byla poprvé inscenována v roce 2016 se třídou ný. Na jaře 2022 jsme rozhodli o novém nastudování se třídou pí – sekundou. Celý projekt měl několik fází:

Základní seznámení s tématem proběhlo formou jednodenní návštěvy Tereziína. Kromě expozice v Muzeu ghetta a Magdeburských kasárnách skupinky dětí absolvovaly hru po stopách tereziánských dětí *Poznej ghetto jinak*, kterou naše škola vytvořila v rámci předchozích projektů a která je volně k dispozici²⁵. Po hře následovala diskuze o dětských domovech v ghettu a také o umělecké tvorbě.

Hra děti zaujala, náročnější je jen množstvím textu, ten ale vychází z původních tereziánských časopisů. Výhodou je, že se odehrává přímo v autentických místech Tereziína a není vázaná na vstup do expozic Památníku Tereziína. Doporučujeme nechat na hru a hlavně vyhodnocení delší čas. Reflexi je možné udělat i formou obrázků, které děti nakreslí a které okomentují ostatním.

Ve druhé fázi (o cca 3 měsíce později) děti dostaly scénář hry *Tereziánské zvony*, měly za úkol se seznámit s příběhem, navrhnout, která role by jim „seděla“. Poté následovala diskuze – rozbor jednotlivých scén z hlediska dobové situace, slangu, kontextu atd. Taktéž jsme si povídali o tom, které postavy hry jsou napsané podle reálných osob (Pavel Lion, Jan Bloch, Franta Majer, Erich Spitz ad.) a čím se příběh liší od reality.

Většina dětí chtěla hrát hlavní role, což byl poněkud problém, jakkoli postav je v hře hodně. Řešili jsme to alternacemi a také mírnými úpravami scénáře, aby toho některé role (zvláště dívčí) měly víc. Po obsazení rolí jsme se postupně vciťovali a „vmýšleli“ do postav, které děti hrají – scénická cvičení, pantomima, kresba.

Další nápady: napsat deníkový zápis „mé“ postavy; napsat dopis, který by moje postava poslala domů? Co bych jí chtěl napsat (poslat) já? Nakreslit krátký komiks nebo výjev.

Moment prolínání reálných příběhů a divadla, resp. rolí jednotlivých dětí, byl velmi silný. Mnohdy nastala vnitřní identifikace s postavou, které děti hrály, často dozjišťovaly více o životě a smrti „svého“ hrdiny. Této fázi by bylo možné se věnovat víc a propracovaně, ideální by bylo zapojit vyučující dějepisu nebo českého jazyka a propojit to s výukou, resp. dalším projektem. Strídavě s hereckou prací jsme nacvičovali ve sboru se sólisty písničky k představení. Jde většinou o texty tereziánských dětí, které jsme již dříve v rámci projektu zhudebnili. **U některých písní děti dopsaly vlastní verzi či pokračování.** Instrumentaci napsal kolega hudebník. Během nácvičky jsme vysvětlovali kontext jednotlivých textů, jejich význam i příběh jejich autorů (pokud byli známi). Ukázalo se, že velká většina dětí je po uvolnění a nácvičky schopna nejen zpěvu ve sboru, ale většinou i sólově.

Od svědectví
k podobenství

Metodické podněty
ke vzdělávací koncepci
Památníku ticha

Další nápady: rozdat dětem texty z terezínských časopisů a nechat je, aby se pokusily je zhudebnit; na základě příběhů a deníků nechat děti napsat texty těmito inspirované a ty pak zhudebnit.

Skupina studentů se v jiném čase věnovala promýšlení scénografie, mj. čerpala z výtvarných prací dětí i dospělých z terezínského ghetta (v již zmíněné expozici Památníku Terezií v Magdeburských kasárnách, ale i na internetu či knihách) a kostýmů. V návaznosti na to probíhala diskuze o tom, „co se tehdy nosilo“, co mohly a nemohly děti tehdy mít apod. Nakonec volily velmi jednoduché řešení (replika malby Petra Ginze v pozadí, modrá draperie v pozadí během písní a recitace, kýbly a kusy dek na scéně).

Na tuto část, byť má velký potenciál, jsme neměli tolik času. Do budoucna by bylo dobré, kdyby se této oblasti věnoval další pedagog. Vhodné by bylo i zapojení tématu do hodin výtvarné výchovy.

Systematický nácvik proběhl na týdenním školním výjezdu do Orlických hor v lednu 2023 během celých třech dní. Na něj navazovalo ještě dopoledne v rámci projektové středy. Premiéra proběhla v rámci školní akademie. Další představení pak cca o měsíc později v ZŠ Letohradská, ZŠ a Gymnáziu Nymburk a ve škole v Benátkách nad Jizerou. Vrcholem sezóny bylo představení 6. 6. 2023 na nádraží Praha-Bubny pro školy i veřejnost doplněné rozborem s odborníky.

Bylo zajímavé sledovat, jak se děti s dalšími reprízami nejen zlepšují herecky, ale stále více berou příběh a divadlo za „své“. Jak se postupně prohlubuje vnímání a erudice v tématu (i při nácviku a reflexi si znovu ujasňujeme historické kontexty) i identifikace se „svou“ postavou a jejím reálným příběhem, zájem o téma. Analogický efekt sledujeme u diváků, kteří na představení většinou reagují velmi pozitivně a emotivně.

Do budoucna plánujeme na divadlo navázat diskuzi nebo kratší workshop s diváky, které by naše děti vedly.

Princip zpracování autentických příběhů považujeme ze zkušenosti za velmi nosný. Výrazně dynamizuje nejen proces umělecko-tvůrčí a prohlubuje zájem i reálné znalosti v oblasti historicko-faktografické, ale má výrazný osobnostně formativní charakter, navíc výrazně přispívá k pozitivnímu rozvoji skupinové dynamiky třídy – souboru. To potvrzuje i zkušenost souboru divadla Radar z Prahy 7, který před několika lety naši hru nastudoval.

František Tichý

2.3.2 Hoši, dívky a psi – ZŠ Otevřeno a antisemitismus v Benátkách nad Jizerou

Předloha: hra Paula Vandenbergera z roku 1940

Režie: žáci

K tomuto tématu nás přivedla nenápadná poznámka v muzeu hilsneriády v Polné. Na jednom z panelů byla uvedena hanlivá protižidovská píseň z konce 19. století a u ní byla poznámka, že pochází z Předměřic u Nových Benátek a že se tu stala podobná událost, jako byla později hilsneriáda.

V roce 2018 jsem toto téma představil jako reálnou detektivku se záhadným koncem tehdejšími žákům naší školy a pátral s nimi společně v oblastním archivu v Mladé Boleslavi, kde se nás ujal skvělý ředitel pan Herian. Připravil nám dobové noviny, letáky, dopisy, mapy, dokumenty ze sčítání lidu apod. S jeho pomocí jsme tedy zjistili osudy nebohé služby Josefy Urbanové, která na podzim v roce 1892 zmizela a z jejího zmizení byli křivě obviňováni benátečtí Židé (odtud hanlivá píseň v expozici v Polné).

Památník
šoa
Praha

Od svědectví
k podobenství

Metodické podněty
ke vzdělávací koncepci
Památníku ticha

V letošním školním roce jsem novým žákům nabídl pátrat stejným způsobem. Pan Herian mezitím zjišťoval další informace a dokumenty, se kterými jsme mohli v archivu pracovat. Do výuky jsem navíc zařadil promítání filmu o hilsneriádě a také expedici do vyhlazovacího tábora v polské Osvětimi, kde skončila většina benáteckých Židů.

Děti příběh nenávisti vůči společenské menšině velice silně prožívaly. Chtěl jsem, aby pochopily, že velké dějiny nejsou záležitostí mrtvých učebnic, ale že domy, ve kterých Židé žili, ulice, po kterých chodili, a město, které považovali za svoje, je stále naše město.

V kontextu výuky dějin 20. století jsem také chtěl, aby žáci pochopili, že fenomén antisemitismu v Benátkách neskončil utopenou služkou Josefou Urbanovou, ale že ve skryté i otevřené podobě dále pokračoval. Shodou okolností jsem v archivu našel indicii k druhému konkrétnímu lokálnímu příběhu: informace o pořádání sokolského představení divadelní hry Hoši, dívky a psi od belgického dramatika P. Vandenbergga v roce 1940. V dopise, kterým gestapo povoluje pořádání hry, byla samozřejmě doložka o tom, že na představení musí být zamezeno vstupu Židům. Nabídl jsem tedy našim dětem, že bychom mohli část tohoto představení nastudovat, jako to udělali benátečtí sokolové v roce 1940, a v určitý čas ho drasticky přerušit. Šokovat diváky divadla příchodem nacisty, čímž je uvedeme do původního dobového kontextu benátecké premiéry hry. Text hry jsem sehnal z Divadelního archivu v Praze. Kostým nacisty nám zapůjčilo Městské divadlo Mladá Boleslav.

Dále už děti pracovaly samy. Vybraly mezi sebou dva režiséry. Upravily úryvek ze hry tak, aby dával smysl a diváky alespoň částečně vpravil do děje. Vymyslely kostýmy, rekvizity, své vlastní gagy. V té době jsem se věnoval zbytku třídy, který se na představení z různých důvodů nechtěl podílet. Přípravovali jsme texty a obrázky, které vyplňují druhou „přednáškovou“ část našeho představení. Pokud jde o divadlo, byl jsem vlastně pozván až na premiéru. Ta proběhla v předvánočním čase v rámci naší školní akce Rodičům Otevřeno. Jedná se o přehlídku toho nejzajímavějšího, co jsme se v daném školním roce naučili.

Protože naše škola již dříve spolupracovala s Gymnáziem Přírodní škola, pozvali jsme na jaře jejich studenty na reprízu představení a oni nám v Benátkách na oplátku předvedli svoje silné Terezínské zvony. Na divadlo tehdy přišly i třídy z veřejné benátecké základní školy. Potřetí jsme naše představení sehráli v rámci festivalu Od svědectví k podobenství 6. 6. 2023.
Marek Fajfr

2.3.3 Křídový kříž Bertolta Brechta – interpretační divadlo jako žákovská iniciativa

Předloha: Bertolt Brecht

Na Gymnáziu Přírodní škola máme každý rok v lednu výjezd do Orlických hor, tzv. Vesmír, kde nacvičujeme umělecké projekty, především divadla a filmy, které následně prezentujeme na divadelní Akademii a Filmovém večeru.

Já a moji spolužáci Josef Arnot a František Prokop jsme se rozhodli po loňské zkušenosti, kdy jsme secvičili cimrmanovskou komedii Posel světla, nacvičit naopak nějaké drama. Během listopadu jsme hledali vhodnou hru, především na internetu, ale i v knihách, které jsme měli doma. Měli jsme už několik kandidátů, hry od Ludvíka Aškenazyho, které jsme ale bohužel zavrhlí kvůli moc dlouhému časovému rozpětí.

Byl to totiž vlastně docela těžký úkol najít hru, která by vyhovovala v délce, tématu, obtížnosti na hraní a kulisy a počtu hereckého obsazení. Až po několika týdnech jsme objevili oddělení divadelních her v Ústřední městské knihovně, které obsahovalo stovky her od českých i zahraničních autorů. Člověk akorát musel najít odvahu ponořit se do nepřeberného množství publikací a hledat a hledat.

Na začátku prosince jsme konečně našli to, co jsme hledali. Malou, na první pohled nenápadnou červenou knížku s názvem *Strach a bída Třetí říše* od Bertolta Brechta. Známy a dobrý autor a historické téma, které by nás zajímalo. Knížku jsme několikrát prolistovali a narazili na hru *Křídový kříž*. To bylo to, co jsme hledali. Relativně krátká hra s jedenácti stranami, se skvělou pointou, malým hereckým obsazením, zajímavým dějem a skoro žádnými kulisami.

Potom, co jsme si doma ještě jednou hru pečlivě přečetli, jsme znovu zjistili, jak moc je dobrá. Drama odehrávající se v Německu po převzetí moci Adolfem Hitlerem, ukazující moc zruďné nacistické ideologie, která se dostala do všech částí lidské společnosti a umí ničit i sebepevnější lidské vztahy. Hloubka, ale zároveň vnější jednoduchost nás hned nadchly.

První krok byl tedy za námi. Výběr hry. Teď nás ale čekal další důležitý úkol, a to výběr herců.

Hereckých rolí bylo pět, z toho dvě ženské a tři mužské. Herce jsme vybírali především podle jejich hereckých schopností, ale i podle toho, jak se povahově hodili k daným postavám. Po dvou týdnech jsme měli herecké obsazení hotové, přičemž já s Josefem Arnotem jsme hráli dvě důležité role a František Prokop zastával roli režiséra, která byla pro další vývoj divadla naprosto zásadní.

Mohlo začít nacvičování. Textu bylo poměrně dost, především pro hlavní role. Scénář jsme ale ještě museli upravit, „proškrtat“, protože zde byly fráze, názvy nebo dobový slang, které by divák nepochopil a pro děj nebyly nezbytné. Nacvičovali jsme ještě první týden v lednu a poté nás už čekal odjezd na Vesmír.

Zde jsme udělali největší kus práce. Nacvičili jsme pohyb a naučili jsme se naplno vžít do svých rolí, což bylo velice důležité, protože bez ponoření do příběhu, jsme divadlo nemohli nikdy zahrát tak dobře. Při naší práci nám samozřejmě velice pomohli učitelé, kteří měli dobré a konstruktivní nápady „zvenku“, které nás vždy posunuly.

Pomohlo nám také režírování Františka Prokopa, který už měl dřívější zkušenosti s divadlem a dokázal vidět situaci jako celek, aby vše dobře fungovalo na pódiu.

Umělecký výjezd skončil 20. ledna 2023 a my už měli pouze jeden týden na docvičení, především tedy pohybu, který se ukázal jako nejtěžší.

30. ledna večer proběhla v Divadle Za plotem v areálu psychiatrické nemocnice v Bohnicích tzv. Akademie, kde měla premiéru všechna divadla nacvičená v rámci uměleckých projektů.

Křídový kříž jsme odehráli jako poslední (v zákulisí samozřejmě předtím panovala tréma), tedy před už dost unaveným publikem. Přesto ale půlhodinové představení sklidilo dlouhý potlesk. Všichni jsme byli rádi, že se náš měsíční projekt povedl.

Po premiéře jsme získali od mnoha lidí dobré ohlasy, což nás ještě více utvrdilo v tom, že budeme divadlo hrát i někdy příště.

Jáchym Štys, student Gymnázia Přírodní škola

2.3.4 Různorodost a bohatost scénického podobenství

(K metodologii scénování Od svědectví k podobenství v Památníku ticha)

Skutečnost, že o něčem existuje jasný důkaz a svědectví, stojí na počátku procesu scénování, které směřuje od svědectví k podobenství. To může být velmi hodnotné a inspirativní, podaří-li se právě i prostřednictvím důkazů a svědectví přenést autenticitu zážitku z účinkujících na diváky. Je-li jejich kontakt živý a uskutečňuje-li se z očí do očí, může se vzniklé podobenství stát originálním scénickým obrazem jedinečnosti života jedince, jeho svobody, hrdosti, pokory a hrdinství. V případě židovského údělu také obrazem vyvolenosti a tragické vyvrženosti.

To vše se děje v historických souvislostech a vychází ze skutečnosti, jež se tu objevila s počátkem vlády Adolfa Hitlera a jeho jednoznačně smrtelného vyvržení židovského obyvatelstva z Německa a následného sofistického likvidačního procesu na všech územích, které nacistické Německo okupovalo v letech 1938–1945. Velké příběhy o nezdolnosti člověka tváří v tvář industriálnímu likvidačnímu procesu, které bylo řízeno z povýšeného, do sebe zahleděného nenávistného lidství, budí v každoročním připomenutí formou uměleckého a kulturního konání nové poznání, inspiraci i tichý obdiv. A těch je vskutku třeba, neboť na druhé straně rodí narůstající časová osa i ticho pozvolného zapomnění.

Projekt **Od svědectví k podobenství** je jednou z programových priorit **Památníku ticha**. Formou workshopů – pod vedením dramaturgů, lektorů dramatické výchovy a za účasti žáků ZŠ a studentů středních škol – vytváří podmínky i pro scénická setkávání s autentickým svědectvím o naší historii. Symbolicky se tak děje pod plastikou Aleše Veselého *Brána nenávratna*, jež stojí před budovou nádraží Praha-Bubny a je už nyní součástí budoucí ulice pojmenované po siru Nicholasi Wintonovi, a děje se tak i s vědomím výroku Ivana Klímy o „životě v předpokojí popravčí cely“.

Nádražní budovy Praha-Bubny se tato **svědectví šoa** bezprostředně týkají, neboť právě ona je tím historickým místem, odkud byli od 16. října 1941 deportováni pražští Židé původně do Lodže a později do Terezína.

Dnešní podoba nádraží a nádražní haly je na počátku zásadní proměny. Už víc jak deset let je především místem každoročního setkávání lidí, kteří se tu scházejí ke společnému bubnování, protože vnitřně cítí, že jeho zvuk a rytmus může i další lidi probudit z anonymity studeného ticha. A může připomenout alibistické ticho většiny na pozadí historické katastrofy.

Ve středu aktivit Památníku ticha stojí projekt Od svědectví k podobenství. Sounáležitost Památníku ticha a Gymnázia Přírodní škola již prokázala možnost jednoho z budoucích důležitých využití této instituce. Již nyní se realizují obrysy názorného vzdělávání v oblasti historie a jejich souvislostí s dnešními událostmi. Ředitel školy František Tichý a hudební skladatel Vít Novotný, kteří většinou spoluvytváří scénické celky, velmi citlivě zasahují do budování scénických tvarů. V procesu scénování záleží na vzájemné důvěře učitelů a studentů i na velké míře jejich samostatnosti při hledání v archivech a v nejrůznějších dochovaných dokumentech písemné i obrazové povahy.

Inscenace Františka Tichého *Terezínské zvony* vznikla v roce 2016. Je příběhem o tom, jak se kamarádství a odvaha utkaly s temným osudem. Vypráví o životě chlapců z terezínského domova Nešarim. Děj vychází z dobových reálií a z příběhů popsanych v terezínských časopisech, je doplňován zhudebněnými básněmi dětí z ghetta. Představení je scénickým podobenstvím o jedinečnosti mladého života, o hrdosti, pokoře a hrdinství v prostředí nenávisti, zla a smrti.

Od svědectví
k podobenství

Metodické podněty
ke vzdělávací koncepci
Památníku ticha

Pod vedením Františka Tichého vznikla také inscenace pojmenovaná podle knihy Petra Ginze *Návštěva z pravěku*. Inscenace představuje životní příběh Petra Ginze, mladého výtvarníka, spisovatele a šéfredaktora terezínského časopisu *Vedem*, a prolíná jej s dramaturgií jeho knihy, která je fantazijním dobrodružným příběhem inspirovaným Julesem Vernem.

Obě tyto inscenace Gymnázia Přírodní škola hovoří stejnou řečí a vědí, jak zacházet s dochovanými dokumenty a jak využívat vzpomínky očitých svědků. Velká síla obou inscenací spočívá v autenticitě mládí – v tom, jak si dnešní mladí lidé, tvořící jevištní postavy holek a kluků z Terezína, s sebou nesou svoji bezprostřednost, kamarádství, svobodu, touhu žít a poznávat. Právě spojení těchto pozitivních vlastností dává základní scénický tah oběma scénickým tvarům. Tím, že studentky a studenti přijali příběhy za své a hráli i o sobě samých, byl i prožitek z jejich představení hluboce lidský a do dnešního algoritmického ticha vnesl naději člověčenství.

6. a 8. června 2023 se v Památníku ticha konala divadelní přehlídka *Od svědectví k podobenství*. Gymnázium Přírodní škola na ní odehrálo dvě inscenace: *Terezínské zvony* (obnovené s novými studenty) a *Křídový kříž*.

Křídový kříž je třetí scénou ze hry Bertolta Brechta *Strach a bída Třetí říše*, která je složena ze čtyřadvaceti scén, jež pojednávají o nenápadné, ale velmi důsledné manipulaci a proměně německé společnosti po nástupu Hitlera k moci v roce 1933. Hrdinou zde není jedinec, ale prudce se proměňující vztahy a poměry mezi lidmi. Hra je záměrně sestavená ze zážitků očitých svědků a zpráv z novin. Vlastně obdobnou metodou, s níž se studenti setkali při tvorbě svých předcházejících inscenací.

Přitom je třeba podotknout, že stavba Brechtových her vychází z určitého světového názoru (marxismus) a uměleckého stylu (expresionismus) a že se v jeho hrách setkáváme s konfliktem čisté racionality a deformace této racionality. Vedle toho se studenti museli vyrovnat i s tím, že interpretace dramatického textu je odlišná od jejich dosavadní scénické zkušenosti a závisí na schopnosti uchopit scénická fakta v souvislostech pevné dramatické stavby.

Při dopoledním uvedení této inscenace za účasti diváků, kteří byli ve stejném věku jako účinkující, byla inscenace zatížena jistou nervozitou a obecností a spočívala spíše ve slovech než v jednání. Blížila se formě dokumentárního divadla (jak to sám autor hry doporučoval). Přesto vrstevníci v hledišti sledovali dění na jevišti velmi pozorně.

Po představení následovala diskuse s lektory. Poté se lektorka Eva Čechová ještě sešla se všemi účinkujícími a s režisérem Františkem Prokopem, což se pak velmi pozitivně odrazilo na druhém provedení této inscenace. Po konzultaci s lektorkou v ní totiž studentky a studenti dokázali výrazně vyjít obraz fanatismu v člověku, jeho slabost i alibismus okolí. Už nekladli tolik důraz na dokumentární formu divadla, ale na osud jednotlivého člověka, který se objevuje v situaci, kdy sám sebe proměňuje v nástroj nacistické ideologie.

Gymnázium Přírodní škola se ve svých inscenacích soustředí na osud židovského obyvatelstva v době šoa a nachází k tomu svoji vlastní metodu. Svými inscenacemi dokládá vlastní úsilí o vysoce humanistické pojetí vzdělávacího procesu. Vzájemná důvěra a prostor pro svobodné vyjádření studentek a studentů vedou k velmi zajímavým výsledkům, které otevírají i divákům mnohá poznání, vzpomínky a faktické souvislosti, postupně zapadající časem.

Základní škola Otevřeno z Benátek nad Jizerou na červnové divadelní přehlídce představila v nádražní hale jako scénický historický akt divadelní inscenaci části hry Paula Vandenberg *Hoši, dívky a psi*, kterou hráli benátští sokolové v roce 1940. Fakt historické zkušenosti je dovedl k tomu, aby v určitém momentu přerušili vlastní představení násilným činem, během kterého byl z hlediště vyvečen příslušník židovského národa.

V propojení hlediště a jeviště právě tento moment umožnil všem přítomným, aby si hlouběji uvědomili, co v protektorátu znamenal zákaz vstupu židovskému obyvatelstvu do veřejných prostor, kulturních a vzdělávacích institucí. Tím se na místě – v rámci inscenace – otevřela veřejná diskuze, která nabídla i možnost hledání vztahů mezi křesťanským světem a světem židovského náboženství a hovořila o tom, kam ve svých důsledcích vedla křesťanská představivost o vyvolenosti židovského národa a jak s ní bylo možno manipulovat v prostředí omezené vzdělanosti.

Marek Fajfr, učitel ZŠ Otevřeno, o zrodu inscenace řekl: „K tomuto tématu nás přivedla jedna nenápadná poznámka o hilsneriádě v muzeu v Polné. Na jednom z panelů byla uvedena hanlivá protizidovská píseň z konce 19. století a u ní byla poznámka, že pochází z Předměřic u Nových Benátek a že se tu stala podobná událost, jako byla později hilsneriáda.“

Otázky a odpovědi, které přinesla diskuze účinkujících a diváků, vedly k faktickému odhalování základních principů antisemitismu.

Poslední prezentací divadelní přehlídky Od svědectví k podobenství na začátku června 2023 bylo Divadlo Paměti národa.

Paměť národa je jednou z nejrozsáhlejších sbírek vzpomínek pamětníků v Evropě. Mapuje historii 20. století ve skutečných příbězích našich dějin. Divadlo Paměti národa převádí vybrané osudy osobností, které se samy svěřily se svými životními příběhy, do scénického tvaru. Jednotlivé divadelní kroužky Divadla Paměti národa našly své zázemí v Divadle v Dlouhé, Divadle Na Jezerce, Divadle pod Palmovkou, v KC Kaštan, v Divadle Bez zábradlí a také v Ostravě, Brně, Pardubicích a v Liberci.

Kromě tématu šoa zpracovává Divadlo Paměti národa i téma střetu člověka s komunistickou totalitou. Je-li to možné, seznámí lektoři členy divadelního kroužku s pamětníkem a společně pak převádějí jeho životní příběh do scénické podoby. Inscenace nabývají formy dokumentárního divadla a je možné je prezentovat takřka v jakémkoli prostoru. Jako diváci vnímáme fakta převedená do dramatických situací a případně i jejich řešení, která jsou pak podávána slovní formou.

Příležitost vnímat různé scénické tvary v projektu Od svědectví k podobenství v prostoru Památníku ticha v únoru a v červnu letošního roku a také v Činoherním klubu (v rámci programu Činoherní klub uvádí) při představení inscenace *Návštěva z pravěku* Gymnázia Přírodní škola nás vede ke snaze o vytvoření jisté otevřené metodiky přístupu ke scénování naší historie a k podpoře různorodosti v objevování konfliktů člověka se systémy, které svým ideologickým a nelidským přístupem záměrně omezují a likvidují základní lidský potenciál: svobodu jednotlivce a jeho vlastní uvažování, vzdělání, toleranci, empatii atd.

Projekt Od svědectví k podobenství dává prostor k vzájemnému dialogu, a to i ve schopnosti přenášet svědectví zla do uvědomění dnešních lidí. Snaží se o to prostřednictvím scénických obrazů, jejichž vnímáním se člověk může dozvědět víc než pouhým sdělováním či informováním. Na projektu se spolu s účinkujícími, profesory a učiteli podílejí lektoři dramatické výchovy, herci a dramaturgové, profesionální odborníci v oblasti scénického umění, kteří přispívají k tomu, aby scéna Od svědectví k podobenství byla dynamická a soustředila se na rozvoj nových zadání, které hlouběji proniknou k odhalení lidského zla i příčin lidské lhostejnosti a naivity. Příběh dnešního člověka se otevírá...

P. S. Na české divadelní scéně existuje také skupina *TisíciHRAn*, která se věnuje dokumentárnímu a autorskému divadlu a jejímž tématem jsou významné momenty 20. století, které stále ovlivňují životy dalších generací. *TisíciHRAn* je nahlížena optikou skutečných osudů a příběhů, jejichž pamětníky a současně interprety jsou lidé, kteří byli v určité pohnuté době dětmi.

V projektu Činoherní klub uvádí se na jaře 2023 uskutečnila představení inscenací *Fialky a mejdlíčka* (o dětství pod rudou hvězdou pro žáky prvního stupně) a *Tanky na plovárně* (o dospívání v 60. letech pro žáky druhého stupně). Obě představení byla v hledišti obsazena do posledního místa a po skončení pokračovala diskuzí mezi mladičkými diváky a účinkujícími. Reakce učitelů, žáků i rodičů dětí velmi vysoce ocenily úroveň obou inscenací, obzvláště schopnost autenticky přenášet hrou historická fakta a osobní zkušenosti mladým divákům. Bezprostřednost, která vznikla mezi jevištěm a hledištěm, jistě přispěla k poznání nedávné skutečnosti a k jejímu snazšímu zapamatování.

Radvan Pácl

2.4 Literatura pro inspiraci

Převést svědectví do podobenství s žáky druhého stupně základní školy a nebo se středoškoláky je obtížný úkol. Pro řadu učitelů to může být první setkání s přípravou divadelního představení.

Proto na závěr nabízíme výběr z literatury, která je zaměřena na tvorbu inscenace zejména s dětmi nebo na alternativní postupy, které lze v našich případech dobře pro práci s dětmi využít.

- BOGART, A., LANDAU, T., *Úbly pohledu*, Praha: Divadelní ústav a divadlo Archa, 2007.
ČECHOV, M., *Hercova cesta. O herecké technice*, Praha: KANT-Karel Kerlický pro AMU, 2017.
HYVNAR, J., *Herec v moderním divadle. Vize, metody a techniky herectví 20. století*, Praha: Pražská scéna, 2000.
MARTINEC, V., *Herecké techniky a zdroje herecké tvorby. Příručka pro adepty a studenty herectví*, Praha: Pražská scéna, IPOS a Vyšší odborná škola herecká Praha, 2003.
MORGANOVÁ, N., SAXTONOVÁ, J., *Vyučování dramatu. Hlava plná nápadů*, Praha: Sdružení pro tvořivou dramaturgii a IPOS-Artama Praha, 2001.
PALARČÍKOVÁ, A., *Tygr v oku aneb O tvorbě inscenace s dětmi a mládeží*, Praha: Sdružení pro tvořivou dramaturgii a Amatérské divadlo a svět, 2001.
SLAVÍK, M., *Cesta k divadelnímu tvaru s dětským kolektivem*, Praha: IPOS-Artama, 1996.
VALENTA, J., *Metody a techniky dramatické výchovy*, Praha: Strom, 1997 (další vydání 2008, 2013).
WAY, B., *Výchova dramatickou improvizací*, Praha: ISV nakladatelství, 1996.

Závěrem

Minulost se nám neustále připomíná a doznívá v současnosti. Filozof Miroslav Petříček zmiňuje, jak nesmírně důležité je nacházet v přítomnosti to, co aktualizuje minulost. Není nám umožněno vidět do budoucnosti, ale můžeme se ohlížet.

„Minulost nám může v přítomnosti ukázat něco, co je na příchodu.“
(ČRO Vltava – Osudy, vysíláno 20. 9. 2019)